

Hans Ester

Over Onan, zoutpilaren en de weduwe van Sarefat

Onze tijd wordt gekenmerkt door denkpatronen die binnen de opvoeding en binnen het onderwijs van groot belang zijn, maar die een onderling tegenstrijdig karakter lijken te hebben. Een paar van die dominante denkpatronen wil ik hierbij noemen. Tot de leuzen van de jaren negentig van deze op zijn laatste benen lopende eeuw behoort die van het einde van de grote verhalen. Daarmee wordt bedoeld dat er in deze postmoderne tijd geen levensbeschouwelijk kader meer denkbaar is dat alle elementen van het leven omsluit en aan het leven zin en perspectief op de toekomst verleent. De postmoderne tekst wil juist tegen de wijze waarop de grote verhalen op de lezer worden afgedwongen inschrijven. De marxistische wereldbeschouwing was zo'n 'méta-récit', zo'n 'masternarrative' of 'mastercode'. Geen enkel element van het menselijk bestaan viel buiten het grote verhaal. Dat gold ook voor de christelijke levens- en wereldbeschouwing. De geschiedenis van de mensheid is binnen dat kader onder te brengen in twee bogen, die van de zondeval van de eerste mensen Adam en Eva tot het sterven van Christus en de boog van de opstanding van Christus tot de Jongste Dag, de dag van zijn wederkomst. Dit grote verhaal van de verdrijving uit het paradijs tot het verschijnen van de gouden stad Gods, het Jeruzalem uit het boek Openbaringen van Johannes heeft zijn algemene geldigheid goeddeels verloren. Deze geschiedenis van zonde en redding en de andere grote verhalen zijn in de visie van velen ontmaskerd als constructies van de mens die niet naar een werkelijkheid buiten het verhaal verwijzen, maar een systeem van interne bevestigingen vormen, een op zichzelf gerichte structuur. Het gevolg hiervan is dat de bron van het grote verhaal over de verwerping en de verlossing van de mens, de bijbel, niet langer als het boek der boeken wordt beschouwd, maar als een verhaal onder verhalen, dat dan ook als verhaalttekst nader onderzoek verdient en alleen op grond van zijn narratieve kwaliteiten een bepaalde status kan verwerven.

Een nieuw groot verhaal?

Gelijktijdig met de reductie van het normatieve overkoepelende grote verhaal tot een produkt van tijd, ruimte en macht vindt een andere opmerkelijke ontwikkeling plaats. De op Westerse leest geschoeide samenleving wordt dagelijks geconfronteerd met een alom beleden verlangen naar globalisering, naar een onbeperkte mondiale communicatie via elektronische netwerken. Dit verlangen naar herschepping van de wereld tot een 'global village' gaat gepaard met politieke en economische idealen of doelstellingen. Wat de politiek betreft, biedt de globale communicatie de ongehoorde mogelijkheid om tot in de vermeende uithoeken van deze aarde te controleren of bepaalde juridische

basisnormen worden gerespecteerd. Wanneer we de *Universele verklaring van de rechten van de mens* inderdaad van toepassing achten op de gehele wereld, dan is de logische consequentie dat controle op de naleving van deze rechten overal ter wereld wordt uitgeoefend. Dat het naleven van de grondrechten van de mens op zeer veel plaatsen problematisch is, heeft het laatste decennium wel duidelijk bewezen. Des te meer klem valt op het wereldwijde systeem van communicatie opdat overtredingen tijdig kunnen worden geregistreerd en aan de kaak gesteld. Op de waarde van een dergelijke bescherming van de mensenrechten zou ik niet graag willen afdingen. Hier is echter in de eerste plaats van belang dat zich bij deze mondiale pretentie de contouren van een nieuw groot verhaal beginnen af te tekenen. Grenzen lijken taboe in deze visie op de wereld en haar toekomst. Dit is ook een vooronderstelling bij de verwezenlijking van globalisering als einddoel van de economische ontwikkeling wereldwijd. Ook daar geldt een moeilijk problematiseerbare vanzelfsprekendheid van de mondiale verstrengeling. De markt is het sleutelwoord van de jaren negentig, waarbij deze markt ook als heilbrenger op het gebied van de juridische bescherming van de mens wordt gezien. Hoe meer onderling handelsverkeer, des te sterker zal het zuurdesem van de democratie en haar bescherming van het individu inwerken op de politieke eenheden die deze aarde rijk is. Ik twijfel geen ogenblik aan de waarde van de democratie, wel aan de tot geloofsstuk geworden koppeling van vrije markt en democratisch-vrije samenleving.

Interculturaliteit, multiculturaliteit en het eigen groot verhaal

Om het beeld compleet te maken wijs ik op het verschijnsel dat op ons als bewustlevende burgers dezer dagen frequent een beroep wordt gedaan vanuit het denkpatroon van interculturaliteit en multiculturaliteit. Het is opvallend, hoe vanzelfsprekend de genoemde termen in officiële beleidsstukken worden gehanteerd. In het persbericht van het project 'De facelift van Europa' dat van 17 januari tot en met 2 februari 1997 in Amsterdam wordt gehouden, is onder meer sprake van een symposium met de titel 'New connections'. De deelnemers aan dit symposium zullen op de volgende vraag een creatief antwoord proberen te geven: "Welke strategie volgen stadsbestuurders en beleidsmakers om te bevorderen dat kunstinstellingen en kunstproducenten op een creatieve manier met culturele diversiteit en heterogeniteit omgaan in de sfeer van programmering, publiekswerving en kunsteducatie?" Mobiliteit en migratie zijn vanaf de jaren zestig inderdaad sterk toegenomen. Mensen met een andere culturele en godsdienstige achtergrond dan de West-Europese hebben zich in Europa duurzaam gevestigd en vragen terecht om erkenning van hun culturele eigenheid. Door deze nieuwe burgers wordt Europa geconfronteerd met vertegenwoordigers van een ander groot verhaal dan datgene dat door velen nu juist overboord was gezet. En tevens wordt Europa nu gedwongen de idealen van globalisering dichter bij huis, binnen het eigen territorium toe te passen. Dat gaat niet zonder spanning.

Een van de redenen voor deze spanning ligt in het feit dat Europa weliswaar een ethisch-juridisch-politiek ideaal bezit maar de band met de historische en religieuze wortels van deze idealen heeft afgesneden of thans in ieder geval ernstig verwaarloost. Dat levert een opvallende incongruentie ten opzichte van de nieuwe mede-burgers op die veelal juist aan die wortels vasthouden. De tegenstrijdigheid wordt nog vergroot door het feit dat het noodzakelijke respect voor de culturele achtergrond van de nieuwe burgers van Europa niet gespiegeld wordt door respectvolle omgang met de eigen culturele traditie. Die traditie dreigt te worden genegeerd. Het grootste probleem voor de Europese cultuur schuilt daarom in het feit dat het vlechtwerk van het oude grote verhaal waaruit het nieuwe grote verhaal van maatschappelijke en politieke ordening is voortgekomen, niet meer wordt gekend.

Toch is deze kennis nodig om tot zelfbegrip te komen. Allereerst om een sleutel tot het eigen verleden te hebben dat zonder die sleutel een gesloten boek zou blijven. De kennis van de achtergronden van de cultuur is vervolgens nodig om te zien waar het verleden in de taal, de cultuur en het geheel van waarden van het heden doorwerkt. De bijbel is in deze optiek een sleuteltekst die op de een of andere manier toch geactualiseerd moet worden binnen een cultuur die de sleuteltekst niet meer als groot verhaal met een verplichtend karakter erkent. De vraag is concreet hoe deze actualisering vorm moet krijgen binnen het onderwijs, gegeven het feit dat zij niet meer in het gezin via een vaste dagelijkse traditie van voorlezen uit de bijbel plaatsvindt.

Het belang van de bijbel als verhaal

Het behoeft geen betoog dat onze taal is doorspekt met uitdrukkingen en beelden die aan de bijbel zijn ontleend. Werd het verhaal over Onan, de zijn zaad verspillende zwager van de weduwe Tamar, tevens zoon van Juda (Juda, uit wiens stam de Messias zal voortkomen) vroeger heimelijk als een soort bijbelse pornografie gelezen, tegenwoordig leidt het werkwoord 'onaneren' een eigen leven, los van de bron. Toch is het de moeite waard om naar die bron te kijken. Daaruit blijken het geweldige doorzettingsvermogen en de intelligentie van Tamar, van de vrouw die zich niet door al die potentaten laat intimideren maar alle middelen inzet om een kind uit het geslacht van Juda (en dan zelfs letterlijk) en daarmee erkenning te verkrijgen. Het wordt zelfs een tweeling, een humoristisch detail, dat versterking ontvangt van het feit dat zich tussen de twee broertjes blijktbaar in de baarmoeder al een strijd om het eerstgeboorterecht afspeelt: "Toen het nu de tijd was, dat zij baren zou, was er een tweeling in haar schoot. En toen zij baarde, stak er één zijn hand uit, en de vroedvrouw nam die, bond om zijn hand een scharlaken draad en zeide: Deze is het eerst gekomen. En toen hij zijn hand weer introk, daar kwam zijn broeder, en zij zeide: Hoe krachtig zijt gij doorgebroken, en zij gaf hem de naam Peres. En daarna kwam zijn broeder aan wiens hand de scharlaken draad was, en men noemde hem Zerach."

Het in mijn ogen kostelijke verhaal van Tamar en Onan laat zien dat het mogelijk is om het verhaal op zich als boeiend en onderhoudend te beleven. En niet minder als leerzaam wanneer we denken aan de benarde positie van Tamar tegenover de mannen die het recht aan hun kant hebben. Geen wonder dat de schrijfster Renate Rubinstein deze naam als pseudoniem verkoos. Een vergelijkbaar appel gaat uit van het verhaal van de vrouw van Loth die in een zoutpilaar werd veranderd omdat zij zich niet hield aan het verbod om te kijken naar de brandende steden Sodom en Ghomorra. Voor een derde voorbeeld van interessante vertelstof verwijs ik naar de oliekruid en de meelpot van de weduwe van Sarefat die onuitputtelijk blijken wanneer deze weduwe met het beslag dat ze in opdracht van de profeet Elia heeft gemaakt broodkoeken moet bakken. De vertelwijze bezit nauwe verwantschap met de stijl van het sprookje. Ik haal enkele zinnen uit het bijbelboek 1 Koningen, hoofdstuk 17 aan: "Want zo zegt de Here, de God van Israël: Het meel in de pot zal niet opraken en de olie in de kruik zal niet ontbreken tot op de dag, waarop de Here regen op de aardbodem geven zal. Daarop ging zij heen en deed, zoals Elia gezegd had, en een tijdlang at zij, evenals hij, en haar huis."

Het aardige verhaal maakt door de bijzondere taal tegelijkertijd de afstand ten opzichte van onze niet meer door de bijbel gevoede cultuur zichtbaar. Iedereen met een zekere kennis van de Europese cultuur weet dat de culturele documenten uit het verleden onbegrijpelijk zijn zonder kennis van dat universum van verhalen en begrippen dat aan de bijbel is ontsproten. De Middeleeuwen zijn een traditioneel voorbeeld van een culturele periode die ontoegankelijk blijft zonder kennis van de grote code die bijbel heet. Maar ook de cultuurperiodes daarna zijn ten diepste gevormd door de oriëntatie op de bijbel. Wie de poëzie van Bilderdijk, Martinus Nijhoff en Ida M. Gerhardt wil begrijpen, moet kunnen teruggrijpen op de tekst die aan hun teksten ten grondslag ligt. Op onverwachte plaatsen zijn de herinneringen aan de vanzelfsprekende plaats van de bijbel in onze cultuur nog waar te nemen. Op 1 december 1996 sprak een verslaggever van de sportzender Sport7 bij een voetbalwedstrijd over een prachtig 'oudtestamentisch doelpunt'. In de bijbel is bij mijn weten geen sprake van sport, laat staan van voetbal. Niettemin was ik blij met dit signaal uit onverdachte hoek. Het geeft precies aan dat wij in een post-bijbelse cultuur leven, die toch nog altijd last heeft van oprispingen van een verleden tijd.

Er wordt niet alleen veel creativiteit verlangd om op school een atmosfeer van respect en ongeveinsde belangstelling voor culturen met andere wortels dan de strikt Europese te scheppen. Evenveel, zo niet meer creativiteit is nodig om de waarde en schoonheid van de eigen cultuur zichtbaar te maken. Binnen deze cultuur neemt de bijbel een vooraanstaande plaats in. Mits de bijbel op de juiste plaats wordt opengeslagen, zullen de zwaar symbolisch geladen verhalen ook leerlingen anno domini 1997 kunnen bereiken. Een beter voorbeeld dan Tamar kan ik op dit ogenblik niet bedenken.

Tsjiip 2

'Poëzie is de ritmische schepping van schoonheid. Mensen, noch goden, noch boekenwinkels staan dichters toe middelmatig te zijn (Horatius). Dichters slagen erin uit te drukken wat eigenlijk niet gezegd kan worden. Waar de kennis en de roeping van de filosoof ophouden, daar begint de kennis of de roeping van de dichter. Poëzie is waarheid die in brand wordt gestoken door de vlam van het hart. Zonder deze vlam van het hart is de waarheid niet meer dan droge filosofie. Poëzie is eigenlijk de natuurlijke taal van de religie. Dichters raden de ziel van de dingen en slagen erin deze ziel ook enigszins te verwoorden. Zij luisteren achteruit, naar alles wat geschied is en de sporen achterlaat. Maar zij zien ook vooruit, naar wat komen gaat en ons te wachten staat.

Dichters zien de wereld op een geheel nieuwe manier. Zij zien wat blijvend is. Zij zien de kern van alle dingen, die diep is en eindeloos. Zij kunnen ook beter dan prozamensen zeggen waar het pijn doet, waar het niet is zoals het zou kunnen zijn, waar verandering en (r)evolutie zich opdringen. Dichters voeden de mens met heimwee naar een beter toekomst. Het gedicht draagt het echte leven in zich. Het wijst vooruit, naar een nieuw begin. Het roept op en het daagt uit.

Dit alles geldt zeker ook voor de dichtkunst van de psalmen, waarin goddelijke een eeuwige werkelijkheden worden verwoord. God kan men nooit helemaal uitzeggen. Er is altijd méér God dan we kunnen verwoorden en denken. Daarom zullen de psalmdichters meestal hun toevlucht zoeken in beeldspraak. Beeldspraak is sprekender, weidser, beschouwelijker, suggestiever dan strikt informatieve, journalistieke of prozaïsche taal.'

Sylvester Lamberigts, *Psalmen lezen, vieren en beleven*, Leuven 1991, p. 16-17